

Příroda vědy, příroda filosofie a svět člověka

Viktor Žárský

in: Martin Šimsa (vyd.), *Nepředmětné výzvy české filosofie. K myšlení Ladislava Hejdánka*, Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, 2013, str. 247–252

♦ článek, česky, vznik: 2013

♦ article, Czech, origin: 2013

Příroda vědy, příroda filosofie a svět člověka

Příroda přírodních věd se zdánlivě jeví jako dobře vymezený a strukturovaný předmět. - Původně také čistě filosofický koncept, dnes vítězný a úspěšný matematicko-atomistický rozvrh, který se stal nástrojem k ovládnutí světa. Za to příroda filosofů je velmi pestrá, závislá na filosofickém stanovisku toho kterého filosofa - pro Spinozu je Příroda synonymem Boha, pro Hegla je příroda ideou ve formě jinobytí - v přírodě je idea sama sobě vnější. Pro Rádla (a a rozumím takto také Kantovi) se do přírody prolamuje také oblast svobody a v posledu morálního řádu - tedy vláda toho co má být, přicházející z nepředmětneho světa budoucnosti. Citát z Kritiky soudnosti Úvod IIstr.30: „Ačkoli nyní mezi oblastí pojmu přírody, jakožto smyslového, a oblastí pojmu svobody, jakožto nadsmyslového, leží nepřehledná propast, takže od prvního k druhému (tedy prostřednictvím teoretického použití rozumu) není možný přechod, jako kdyby to byly natolik odlišné světy, z nichž první nemůže mít žádný vliv na druhý, má *mít* tento svět přece jen vliv na onen, totiž pojem svobody má ve smyslovém světě uskutečnit účel, daný jeho zákony; a příroda proto může být myšlena také tak, že zákonitost její formy je v souladu alespoň s možností účelů, které v ní mají být uskutečněny podle zákonů svobody.“

A takto interpretuje Rádlovo pojetí Ladislav Hejdánek - Citát z recenze „Útěcha z filosofie“ (1969) (str. 192 Oikúmené sv. 155): „Na nejnižší úrovni-...-spocívá kotvička elektronů, atomů a molekul (etc.) v jejich „orientačním smyslu“, který jim v jistých -...- případech dovoluje chovat se přiměřeně rozvrhu a plánu, který je přesahuje, totiž rozvrhu a plánu živého organismu.Atraktivnost života jako programu pro neživé, resp. předživé atomy a molekuly musí být založena na reaktivitě, citlivosti, vnímavosti těchto elementárních bytostí a na jejich vnitřní náklonnosti, „poslouchat“ a řídit se takovým programem jako něčím, co přesahuje jejich vlastní dimenzi, jejich danost. Předživé je tedy nakloněno oživení, právě tak jako živé je nakloněno uznat a prostředkovat vládu morálnosti“.

Dnes ovšem alternativní filosofické rozvrhy přírody ztratily svou naléhavost a přesvědčivost a atomistická příroda přírodních věd je všeobecně považována za jediný legitimní rozvrh přírody a vlastně světa vůbec. Ladislav Hejdánek v návaznosti na Masarykovu a Rádlovu kritiku pozitivismu ve své polemice s Tondlem v polovině šedesátých let minulého století aktualizovaně ukázal na slabiny scientistického přístupu, který kapituluje před kvantitativně-pragmatickou přírodou přírodních věd a odmítá klást si nezprostředkovaně filosofickou otázku přírody, její povahy - a sebeomezuje se na epistemologickou (v posledu logickou) metaanalýzu modelu světa, který věda produkuje. V obhajobě práva filosofie na nezprostředkovaný přístup ke světu a rozvrh světa napsal Hejdánek opět v návaznosti na Rádla - Citát z polemiky „Věda a filosofie“ (1967) (str. 138 Oikúmené sv. 155): „Skutečnost je vědou vždycky redukována už vymezením jejího předmětu a ustavením jejích metod; naproti tomu se vědě nedostává schopnosti restituovat rozparcelovaný svět *ad integrum*. Tam, kde je odmítána strážní služba myšlenkové disciplíny, jejíž základy i kompetence přesahují „universum“ kterékoli odborné vědy, dostává se věda do bezprostředního nebezpečí ztráty kritičnosti, která je pro vědu považována obecně za *condition sine qua non*.“

Hejdánek zdůrazňuje jako konstitutivní pro filosofii, v protikladu ke speciálním vědám, její nezbytný vztah k celku přírody, světa, universa (str. 143 Oikúmené sv. 155): „Máme-li shrnout, musíme v první řadě poukázat na význam filosofie jako jedinečného teoretického nástroje při garantování integrity lidského světa. Jen v této integritě a nikde jinde může být založena i jednota vědy“

Nyní jsme ovšem v situaci, kdy po hrdinném odvržení vši metafyziky neúspěchy filosofie právě při zajišťování integrity lidského světa vyústily do podivné války postmoderních filosofických konceptů. Ta válka postmoderních konceptů je podivná proto, že vojska filosofických protivníků se mýjejí, místo aby se utkávala v boji. Filosofická postmoderna se nakonec laikovi jeví jako návrat k sofistice, která vycvičena v umění argumentace je oportuně připravena obhajovat jakékoli stanovisko - protože mírou všeho je člověk a jeho aktuální zájmy. Obětí této podivné ideové války je také současná přírodověda - Hejdánek píše (str. 143

Oikúmené sv. 155): „Věda jako taková vlastně neexistuje, resp. nemůže být vědeckými prostředky založena a udržována. Je to filosofie, která je schopna a také povolána k tomu, aby v ustavičně nových a v dějinách proměnlivých pokusech „vědu jako takovou“ ustavovala a vztahovala ji ke světu jako celku“.

Věda se vzdává zvědavosti jako prvního zdůvodnění svého úsilí - otázky, jak se to se světem skutečně má, vzdává se původního teoretického zájmu - a přijímá jako základní východisko i cíl - užitečnost. Prvním cílem vědy přestává být porozumění světu - hlavní je, abychom přírodu ovládli a zapřáhli do služeb technologií užitečných pro člověka. Člověka transformovaného přírodovědou ve věc mezi věcmi. Hejdánek píše (str. 139 Oikúmené sv. 155): „Technice se např. obvykle rozumí jako aplikaci moderní vědy. Dnes však už existují nesčetné doklady pro to, že v tomto dvoustranném vztahu to je spíše technika, která si získává větší a větší vliv na vědu než obráceně....Věda už dávno není pouhým zaníceným úsilím o poznání pravdy, ale představuje gigantickou společenskou, politickou a ekonomickou sílu a moc.“

Není divu, že většina velkých filosofů dvacátého století tím či oním způsobem projevila zřetelnou distanci od pozitivistického obrazu světa a vědecko-technického provozu přírodních věd - Emanuel Rádl jak známo nakonec napsal, že ".... je to hmota a tma kolem ní....". Když Heidegger řekl, že „věda nemyslí“, zahrnoval do té nemyslicí vědy také převládající typ akademické filosofie. Úkolem podle něj má být po ztroskotání vědy a jiných metafyzických filosofií záchrana myšlení – a vlastně lidského světa - sestupem do předmetafyzického rozvrhu světa a lidského pobytu v něm. V této souvislosti se můžeme setkat s neaktuálnějším textem Hejdánkova uvažování o filosofii přírody, jak se projevuje v jeho porozumění ale také v polemice s pojetím přírody jako „*fysis*“ u Zdeňka Kratochvíla, který na Heideggerův program originálně navazuje. Kratochvílův projekt se bezesporu pokouší o to, co Hejdánek v polemice s pozitivismem požaduje po filosofii – odvahu ke svébytnému (tedy na speciálních vědách nezávislému – při tom je ovšem zohledňujícímu) bezprostřednímu rozvrhu přírody. Hejdánkuv odstup se projevuje jednak ve vztahu ke Kratochvílově metodice – Hejdánkovi nepostmoderně záleží na pečlivé práci s pojmy. Hlavní námitku však vznáší proti nedůslednosti v určení *fysis* používaném Kratochvílem : “Filosofování o *fysis* je tedy pokusem myslet přirozenost, přírodu, vzrůst, bytostnou povahu, spontaneitu, vegetativní a generativní vztah k bytí“. (cit. „Filosofie živé přírody“, Herrmann a synové 1994, str. 13)

Proč se na *fysis* v tomto pojetí nevztahuje vyloučení předmětnosti – jako je tomu v případě bytí/Boha? Hejdánek píše (v recenzi Kratochvílovy knihy „Příroda jako téma pro filosofii?“ str. 308 Oikúmené sv. 155):... „bytí samo“ není předmět. Nejen tedy v případě Boha, ale také v případě bytí platí, že se jich netýká žádné „o“. Musíme se tedy tázat, v jakém smyslu by mohlo platit takové „o“ v případě *fysis*. Chce-li Kratochvíl čerpat z hlubin „předfilosofických“ (mytických, ale snad i mimomytických) fýznamů slova *fysis*, měl by konsekventně prohlásit, že ani *fysis* nemůže být tematizována jako „předmět“, tedy jako něco „o“ čem můžeme tradičně pojmově myslet a vypovídat. To ovšem vskutku daleko přesahuje jeho záměry, a musíme nechat na něm, kdy tyto po mém soudu nezbytné konsekvence vysloví, nebo kdy před jejich vyslovením, a dokonce pomyšlením, couvne.“

Nahlížím (a sebekriticky zakouším), kam Heideggerova teze o nemyslicí vědě směřuje, přesto s ní nesouhlasím. Věda při všem svém nereflektovaném zmechanizovaném používání atomisticko-karteziánského rozvrhu přírody v normálním každodenním provozu v sobě stále nese jiskru opravdového myšlení (i toho, které nezapomíná na bytí) a hlavně uhlířskou víru ve vládu Pravdy a v možnost odhalení lži. - Ne jen vládu „pravdy“, kterou jsme sami přírodě uložili mechanistickým rozvrhem světa, ale Pravdy která skutečně vládne původně - i v tom úzkém, umělém a neuniverzálním výseku světa, který si přírodověda z univerza vykrojila. Pravdy, která také nutí přírodovědce kriticky měnit obsah některých základních pojmů, které používají - a které se ukázaly v původní formě jako neudržitelné. Jako dobré příklady ze svého oboru biologie uvedu např. klíčový pojem genu či zvl. pojem druhu – o jehož definicích pokračuje debata již několik staletí. Tedy i přírodní věda může kultivovat kritickou práci s pojmy, kterou Ladislav Hejdánek, vedle vztahu k celku universa, považuje za tak zásadní pro budoucnost filosofického myšlení. Myšlení bylo ve vědě, pro její nebývalou expanzi, jistě silně naředěno, ale nejen nezaniklo, ale možná jej vlastně celkově ani neubylo.

Věřím, že, byť často zmrzačená zkušenost vlády Pravdy - která stále vládne přírodní vědě - může pomoci regeneraci této vlády také v post-post-moderní filosofii.

Postmoderní situace naznačuje, že integritu lidského světa nezajistí samotná filosofie ani samotná příroda - věda. - Na svých cestách se dnes hodně vzdálily, ale pro hlubokou obnovu myšlení se potřebují navzájem. Obě tyto oblasti pojmového poznávání sdílejí jeden svět člověka - i když nejednou z něj filosofové přírodovědce vykazovali. Filosofům vadí nereflektovaný přírodovědecký redukcionismus - tedy skutečnost umělého rozparcelování celku světa; nekritická víra mnoha vědců, že nakonec se celek světa dá poskládat z quarků, atomů a molekul a jejich dynamiky. Filosofům zase v jejich úsilí o vztah k celku univerza hrozí redukcionismus naruby – že pojmově překlenou (a zakryjí) diskontinuity, které jsou součástí světa člověka a na které opravdu narážíme. Největší nebezpečí pro vědu i filosofii pak nastává ve chvíli, kdy si začnou myslet, že celku univerza již dosáhly. V této fázi bludu se žel nachází převážná část současné vědo-techniky. Immanuel Kant vystihl v Kritice soudnosti problém vědeckého redukcionismu velmi přesně a produktivně: - úsilí vědy o redukci na základní úroveň popisu (pro Kanta jím byla newtonovská mechanika) je správné: musíme se snažit vysvětlovat svět kauzálně, kam jen to jde, a pokoušet se o zachycení procesů světa na co nejhlubší úrovni. Toto úsilí je ovšem předem určeno k sisifovskému směřování k cíli, který je principiálně nedosažitelný. Připomenu zde slavné Kantovo slovo o „stéblu trávy“ (citát z Kritiky soudnosti §75 - str.191 : „Je totiž úplně jisté, že organické bytosti a jejich vnitřní možnost nemůžeme podle pouhých mechanických principů přírody ani dostatečně poznat, tím méně si je vysvětlit; a je to tak jisté, že lze směle říci, že je pro lidi nesmyslné o tom jen přemýšlet nebo doufat, že by se snad jednou zase mohl objevit nějaký Newton, který by dokázal učinit pochopitelným dokonce i vznikání stébla trávy podle přírodních zákonů, které by neuspořádal žádný úmysl. Naopak, takovou prozíravost je nutno lidem naprosto upřít. Že pak ale také v přírodě, kdybychom mohli proniknout až k jejímu principu ve specifikaci jejích obecných nám známých zákonů, vůbec *nemůže* ležet skryt dostatečný základ možnosti organických bytostí, aniž bychom pro jejich utváření předpokládali nějaký úmysl (tedy v jejím pouhém mechanismu); to bychom opět soudili upřílišeně; neboť odkud bychom to mohli vědět?“

A vskutku - stébla trávy dosud nenašla svého Newtona; našla zatím jen svého Darwina - a ten přiznal, že náhlé objevení rostlin, včetně trav ve fosilním záznamu, je "strašlivé tajemství" evoluce. Stébla trávy ovšem už dávno našla svého básníka:

"Volci, kteří vláčíte jho,
nebo odpočíváte ve stínu -
co to vyzařuje z vašich očí?
Zdá se toho být víc, než co jsem kdy přečetl vytištěné za celý svůj život..."
(Walt Whitman, Stébla trávy - 13)

Walt Whitman Stébla trávy 13